

Research on the Prehistory of the Hungarians: a Review

Edited by Balázs Gusztáv Mende,

Varia Archaeologica Hungarica XVIII, MTA Régészeti Intézet, Budapest, 2005. 407 o.

Az MTA Régészeti Intézete 2003–2004-ben előadásorozatot szervezett a magyar őstörténet-kutatás eredményeinek áttekintésére. Az előadók az antropológia, a történettudomány, a finnugrisztika és a régészet eredményeit foglalták össze a Bálint Csanád intézetigazgatótól előzetesen kapott kérdések és tematika szerint. Az előadásokat felkért hozzászólók egészítették ki. Az alkalmat az összegző visszatekintésre az intézet Archeogenetikai laboratóriumának felállítása szolgáltatta: új idők következnek, lássuk, mit értünk el eddig! Az előadók értékelték a különböző tudományos irányzatok és politikai ideológiák szerepét és hatását tudományukban. A rendszerváltás óta eltelt időszak immár kellő rálátást biztosít az 1945–1989 közötti periódus értékelésére is.

A *Varia Archaeologica XVIII.* kötete az előadások szerkesztett változatát tartalmazza (Csanád Bálint: Foreword, 7.).

Az előszót Farkas Gyula tanulmánya követi (Biological anthropology/human biology and the prehistory of Hungarians, 9–32). A bevezető (I. Introduction, 9–12) az általános elvek és módszerek tisztázásával foglalkozik, a biológiai és társadalmi változások összefüggéseit elemzi. Ezt követi a kutatástörténeti áttekintés, és az elért eredmények bemutatása. A biológiai antropológia az 1960-as évek óta a korábbinál összetettebb statisztikai-matematikai módszerekkel értékeli vizsgálati anyagát. Ez talán ellensúlyozza azt a tényt, hogy a vizsgált anyag csak töredékét alkotja a vizsgálandónak: párszáz darabos sorozatok állnak szemben a Kárpát-medence 9. századi őslakóinak és a honfoglalóknak többszázézes létszámával szemben. A biológiai antropológia a magyarság elődnépességének rendkívüli keveredését állapította meg, és a 895-ös honfoglalókkal szemben jelentősebbnek találta a 9. századi Kárpát-medencei őslakosság szerepét az Árpád-kori magyarság kialakulásában. Ez az eredmény gyakorlatilag végtelen számú őstörténeti elmélet megalkotásra nyújt lehetőséget. Farkas Gyula előadása végén két kutató, Makkay János és Kiszely István nézeteivel szállt vitába. Az őstörténet-kutatás komplex tudomány. Már itt, a kötet elején előbukkan a legfőbb probléma: a társtudományok eredményeinek megértése nem egyszerű feladat. Csak nagy óvatossággal és alapos tájékozottsággal lehet vállalkozni őstörténeti következtetések levonására. Nem úgy, ahogy Kiszely István tette.

Farkas Gyula véleménye szerint a biológiai antropológiát politikai nyomás csak a két világháború között érte, amikor a rasszizmus természettudományos

megalapozására történt kísérlet.

A tanulmányt két hozzászólás követi: Gyenis Gyula a kutatástörténeti tényeket egészíti ki (33–38), Fóthi Erzsébet pedig főként az avarok és a honfoglaló magyarok mongolid komponensének kérdéskörét elemzi (39–43).

Az előadásorozat történeti áttekintését Tóth Sándor László tartotta (*The past and present of the research on the prehistory of the Hungarians. Historiography.* 45–86). Az első alfejezetben a történeti forrásokat ismerteti, majd a kutatástörténet következik, korszakolva:

2. Research on the prehistory of Hungarians between 1850 and 1918 (national-romantic and positivist schools) (52–60),
3. Research on the prehistory of Hungarians between the two World Wars (1918–1945): the period of the dominance of phenomenology (60–69),
- 3.(sic!) Research on the prehistory of Hungarians during socialism (1945–1990) and the period of regime change (1990–2005): Marxist and realist trends (69–84)

A kutatástörténet igen alapos munka, a kötet második nagyobb tanulmánya után levonhatjuk a következtetést, hogy a szerzők és szerkesztők rendkívül jól használható kézikönyvet alkottak.

Tóth Sándor László áttekintésében finnugor nyelvészeti és őstörténeti munkák is szerepelnek, ő maga azonban nem tér ki arra, hogy a magyar őstörténet részének tekinti-e a finnugor őstörténetet. Én azt javaslom, hogy ne tekintsük annak, és a magyar őstörténetet kezdjük attól az egyébként nehezen datálható eseménytől, hogy az ősmagyar nyelvű és kultúrájú közösség megkezdte önálló életét.

Az őstörténet-kutatásban az 1930-as évektől megkülönböztethető a szegedi és a budapesti iskola, az áttekintés végigkíséri történetüket, bemutatva a két iskola kiemelkedő képviselőit. Györrfy György és Kristó Gyula munkássága kapcsán szerettem volna az ismertetésen túl olyan állásfoglalást is olvasni, amely eligazítana kettejük tudományos vitájáról, és segítene a véleményalkotásban.

A szocialista éra eseményeiről, történéseiről a középkorú és idősebb nemzedéknek saját véleménye van, egy kortárs nézőpontja csak szubjektív lehet. Én sem alkothatok objektív véleményt arról a képről, amelyet Tóth Sándor László rajzol a marxista és a polgári irányzatokról a magyar történet-tudományban és az őstörténet-kutatásban. Legfeljebb annyit állapíthatok meg, hogy a szerző szélsőségektől mentes véleménye számomra elfogadható.

A történeti összegzést három kiegészítés követi a kötetben. Zimonyi István a keleti források és feldolgozásuk áttekintését végezte el, önálló tanulmánynak is beillő terjedelemben (87–102). Vásáry István először az őstörténet definíciójával foglalkozott, majd az őstörténet-kutatás politikai hátteréhez szolgált adalékokkal,

végül pedig e diszciplína jövőjéről elmélkedett (103–109). Véleménye szerint az ugor alapnyelvet beszélő közösség története nem része a magyar őstörténetnek, az egy korábbi, egy másik történet.

Vásáry István meglehetősen pesszimista a magyar őstörténet-kutatás jövőjét illetően. Szerinte elértünk lehetőségeink határaihoz, tehetetlenül forgunk önmagunk körül. Ugyan minden generáció létrehozza a maga szintézisét, de újat hozzátenni az eredményekhez már nem tud. Makk Ferenc következő hozzászólóként azonban úgy ítéli meg, hogy a kutatás még nem merítette ki a lehetőségeit, vannak még kiaknázatlan források (111–114). Ez az (őstörténész) Ember tragédiája: Ádám (Vásáry István) a múltba révedve kilátástalannak találja a jövőt. Éva azonban terhes: a föld méhe kincseket rejt, a könyvtárakban ismeretlen kéziratok lapulnak. Ádám (Makk Ferenc) az ismeretlen jövő kihívásaitól erőre kap: küzdeni és bízni kezd.

Továbblapozva a kötetben, elérkezünk a finnugrisztikai összefoglaláshoz. Szíj Enikő tanulmányának címe: *Research of the prehistory of the Hungarians and Finno-ugric studies* (115–156). A tanulmányt fokozott érdeklődéssel kezdtem olvasni. Vajon mit tud egy finnugrista e témával kezdeni? Egyetértve ugyanis Vásáry István imént idézett véleményével, a finnugor kort nem sorolom a magyar őstörténet korszakai közé. Szerintem a magyar őstörténetről a finnugor nyelvészetnek nincs mondanivalója. Talán lett volna mondanivalója e kérdéskörrel a magyar nyelv történetével foglalkozó kutatónak, célszerűbb lett volna egy ilyen jellegű előadásra felkérni valakit.

Szíj Enikő tanulmánya a kötet legkülönösebb alkotása. Azt a szerző is felismerte, hogy a finnugor őstörténet más, mint a magyar őstörténet, s a finnugrisztika csak a magyarok önállósulásáig szolgálhat nyelvi adattal bármiféle őstörténet-kutatás számára, ezért rendkívüli tudása birtokában inkább művelődéstörténeti áttekintést nyújt a magyar őstörténet-kutatás mindenféle nyelvi-nyelvészeti vonatkozásairól. Írása mélyebben visszanyúlik az időbe, mint a kötet antropológiai és történeti áttekintése, hiszen a magyar nyelv ősei és rokonai felőli elmélkedés jóval korábban kezdődött, mint a modern tudományos kutatás. Ez a tanulmány bőven tartalmaz a tudomány körébe nem sorolható elméleteket, gondolatokat. Értéke abban rejlik, hogy a tudomány képviselőit emlékezteti arra, hogy milyen társadalmi környezetben élnek s alkotnak, s milyen vágyai, elképzelései vannak a magyar embereknek népük múltjával kapcsolatban.

Szíj Enikő tanulmányát Honti László és Rédei Károly hozzászólása követi (157–169. és 171–173). Honti László alkalmazkodva a helyzethez (a többitől eltérő jellegű tanulmányhoz), oly módon egészítette ki Szíj Enikő előadását, hogy csoportosította a magyar nyelv eredetéről vallott tudománytalan nézetek képviselőit és műveiket, hogy aztán rendezőelvével követve mondjon bírálatot

róluk. Honti László igyekezett tisztázni a nyelvészet és az őstörténet-kutatás viszonyát is. Rédei Károly kiegészítésében összefoglalta a finnugor őstörténet eredményeit, így próbálván áthidalni a különböző őstörténet-felfogások közti különbséget. A 171. oldalon Szíj Enikő szemére veti, hogy miért egy antifinnugristától (Somogyi Zoltántól) vett idézettel zárja tanulmányát. Ha azonban visszalapozunk a 152. oldalra, akkor azt látjuk, hogy Szíj Enikő tanulmánya egy Bárczi Gézától vett idézettel zárul. Talán Rédei Károlyhoz nem jutott el Szíj Enikő művének végleges változata? Egy apró szerkesztői figyelmetlenség.

A nyelvészeti tanulmányok kapcsán kell kitérni az angol fordításra. Remélem, hogy figyelmesen olvastam a szöveget, és olyan vitatható fordítási megoldás másutt nem fordul elő, mint itt. A 'tongue' szó használata talán nem a legszerencsésebb a következő esetben: *mother tongue* 'anyanyelv' (pl. 150., 152. és 167. oldal), inkább *native language* lehet a helyes fordítás. (E kérdésben tájékozódva egymásnak ellentmondó véleményeket hallottam. Egyik forrásom szerint ebben az esetben kizárólag a *native language* használható, míg másik adatközlőm állította, hogy bármily furcsa, a *mother tongue* a helyes fordítás. Ugyanez a probléma fennáll a „nyelvében él a nemzet” fordítása esetében is – 121: *the nation lives in its tongue*, 151: *a nation lives in its tongue*).

Az előadássorozatot a Régészeti Intézet rendezte, érthető, hogy a kötet legnagyobb terjedelmű tanulmánya a régészeti összefoglalás: a bibliográfiával együtt 165 oldal (Péter Langó: *Archeological Research on the Conquering Hungarians: a Review*, 175–340).

A tanulmány bevezetője a források és a társtudományok áttekinthetőségéről szól: megállapítja, hogy napjainkban már lehetetlen az egész felhalmozott tudásanyagról megfelelő ismereteket szerezni. Az alapfogalmak (tér, idő, régészeti kultúra, korszakhatárok, források) tisztázása után kezdődik a kutatástörténeti áttekintés. A tanulmányt rendkívül bőséges jegyzetanyag kíséri. Ennek gondos átolvasása elkerülhetetlen, mivel a jegyzetekben olyan irodalmi hivatkozások is szerepelnek, amelyek nem találhatóak meg a bibliográfiában.

A kutatástörténet 4. fejezete (The history of the research on the archaeology of the conquest, 92–225) az egyes korszakokat és iskolákat kiemelkedő régészek személyéhez köti, és az ő tevékenységük jellemzésével mutatja be.

Az 5. fejezet a régészet és a politika kapcsolatát mutatja be (The archaeology of the conquest and political history, 225–246). Kényes témakör, az elmúlt 60 évet ki-ki a szerint értékeli, hogy mennyit élt meg belőle. A fiatalabbak hajlamosak a kemény, ám sematikus, olykor igazságtalan ítéletekre.

A 6. fejezet az interdiszciplináris kapcsolatokkal foglalkozik (Interdisciplinary connections. The relationship of Conquest Period archaeology with fellow disciplines, 246–278). Különös alapossággal járja körbe az őstörténet-

kutatás azon jellegzetességét, hogy a kutatók több tudományból merítik érveiket, miközben valójában csak egy tudományban mozognak otthonosan.

Langó Péter a továbbiakban még a régészeti datálás és kronológia problémáival foglalkozik.

A tanulmány bibliográfiája harminchárom oldal. A sok szerző között előfordulnak azonos családnevűek is. Célszerű lett volna nemcsak családnevükkel, hanem keresztnévük kezdőbetűjével is hivatkozni rájuk. Így ezek a szerzők a szövegben és a bibliográfiában is jobban elkülönültek volna.

A régészeti előadáshoz, illetve tanulmányhoz ketten fűztek megjegyzéseket: Révész László (341–350) és Kovács László (351–368). Révész László véleménye szerint a sok lábjegyzet a szerző nagy tudását bizonyítja, de nem engedi láttatni saját véleményét. A továbbiakban saját kutatásai alapján a honfoglalás kori temetők társadalmi rétegeinek problémáit vázolta. Kovács László – ha lehet, Langó Péternél még több lábjegyzettel – a honfoglalás etelközi-levéidai előzményeinek kutatástörténetével egészítette ki az áttekintést, de kitért a honfoglalást követő első évtized leleteire is.

Ezután a kötetben Fodor István tanulmányának kellene következnie, amely azonban sajnos nem készült el. Így Makkay János hozzászólása eléggé árván maradt (*The secondary homeland and the Proto-Hungarians in Western Siberia*, 369–391). Láthatóan Fodor István nézeteivel kívánt polemizálni a magyarok nyugat-szibériai őshazájáról, de tanulmánya több más téren is kikezdi az őstörténet-kutatásban elfogadott közvélekedést. Makkay Jánost a társ-tudományok művelői közül nyelvészek és antropológusok is bírálták nézeteiért. Tanulmánya bibliográfiájából hiányoznak a finnugor régészet orosz nyelvű kiadványai. Előadásai, tanulmányai azonban folyamatosan figyelmeztetnek arra, hogy ne kényelmesedjünk el, friss szemmel, folyamatosan kövessük a tudomány változásait, és mindig akarjunk megújulni.

A *Varia Archaeologica Hungarica XVIII.* kötetét Róna-Tas András összefoglaló megjegyzései zárják (393–399). Az őstörténet-kutatás időtálló eredményeinek összefoglalása után a politika hatásával foglalkozik részletesebben. Felhívja a figyelmet arra, hogy a politikai változások után a korábban egyik irányba elfogult nézetek átcsaphatnak az ellenkező végletbe. Az *Internationalism – provincialism* című bekezdésben (398) a magyar kutatás viszonylagos elszigeteltségére és a kitörés módjaira irányítja rá a figyelmünket. Remélhetőleg ez a kötet is hozzájárul a magyar őstörténet-kutatás eredményeinek megismertetéséhez.

Végezetül egy szomorú kötelezettségemnek szeretnék eleget tenni: a tartalmi elemzés és kritika után minden recenzensnek meg kell emlékeznie az általa bírált kötetben található apró-cseprő hibákról. Nem gyűjtöttem az ilyen apróságokat, de azért találtam bőven. Elszámozott fejezeteket, elírt neveket (különösen a finn

nevek okoztak gondot a szerkesztőknek), a hivatkozásokban téves oldalszámokat stb. Egy-két ilyen problémára már fentebb utaltam is. Az egyik szerzőtől arról is értesültem, hogy ő nem kapta meg korrektúrára a tanulmányát. Ezt jobb, ha nem hiszem el, szeretnék inkább gondtalanul örülni a kötet megjelenésének.

Klima László